

Inter- en intragenerationele beroepsmobiliteit*

Paul M. de Graaf**

Summary

This paper argues that the overall association within the classical intergenerational occupational mobility table covers mobility processes that have taken place in very distinct periods of time. This causes that differences between mobility tables sampled at different points of time have no straightforward interpretation, and certainly can not be pinpointed to changes in the openness of a society in a specific period. The paper presents in an application of event history analysis a method which focusses upon exact events in the occupational career instead of upon general associations. The procedure is illustrated by an empirical analysis on a data-set with information on complete occupational careers of 427 Dutch men. The analysis on this rather small data-set suggests an absence of societal changes in the regime of openness of the Netherlands.

Inleiding – de mobiliteitstabel als meetinstrument voor openheid in een samenleving

Een van de belangrijkste redenen om onderzoek te verrichten op het gebied van intergenerationele beroepsmobiliteit is om uitspraken te doen over de *openheid* van een samenleving. Onderzoekers verzamelen informatie over de sociaal-economische posities die worden ingenomen door twee opeenvolgende generaties. De samenhang die bestaat tussen de posities van aan de ene

* Eerdere versies van dit paper werden gepresenteerd ter gelegenheid van de bijeenkomst van het ISA Research Committee on Social Stratification te Haifa in april 1988 en in de SISWO-werkgroep Sociale Stratificatie en Mobiliteit te Utrecht in oktober 1988.

** De auteur is verbonden aan de vakgroep Empirisch-Theoretische Sociologie aan de Rijksuniversiteit te Utrecht, als toegevoegd onderzoeker in het kader van het Akademie-programma van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen.

kant vaders en moeders en aan de andere kant zonen en dochters wordt vastgesteld en liefst vergeleken tussen een aantal tijdstippen of tussen een aantal samenlevingen. Hoe groter de samenhang is, des te geslotener is de samenleving, en andersom, hoe geringer de samenhang, des te opener. Op deze manier wordt het bestaan van verschuivingen in de verdelingsmechanismen die binnen één samenleving heersen in kaart gebracht (Blau & Duncan, 1967; Featherman & Hauser, 1978; Goldthorpe, 1980), of worden internationale verschillen in openheid bestudeerd (Grusky & Hauser, 1984; Ganzeboom, Luijkx & Treiman, 1988).

Voor de Nederlandse situatie suggereren twee studies naar intergenerationale beroepsmobiliteit dat er een trend is naar een 'eerlijkere' verdeling van beroepsposities: sociale herkomst zou steeds minder een samenhang vertonen met het bereikte beroepsniveau. Ganzeboom en De Graaf (1983) vergeleken een beroepsmobiliteitstabel uit 1954 zoals geproduceerd door de Leidse School van Van Heek met een tabel uit 1977 en kwamen met behulp van een eenvoudig loglineair model tot de conclusie dat de tabel van 1977 minder samenhang vertoont dan die van 1954. Ganzeboom et al. (1987) verzamelden tien mobiliteitstabellen afkomstig uit nationale bevolkingssurveys, uitgevoerd tussen 1970 en 1985. Op basis van opnieuw een loglineaire analyse concludeerden deze auteurs eveneens dat de variatie in samenhang in hun tien tabellen zich in een duidelijke lineaire trend naar meer openheid laat samenvatten.

Op grond van moderniseringstheorieën was deze trend min of meer verwacht. In Nederland hebben zich na de Tweede Wereldoorlog grote veranderingen voorgedaan, zowel op economisch als op cultureel niveau. De welvaart is enorm gegroeid, evenals de omvang van het onderwijssysteem. Verder is veel laagwaardige arbeid verdwenen ten koste van gekwalificeerde arbeid en heeft er een nivellering van de inkomensverschillen plaatsgevonden. Deze veranderingen zouden ervoor hebben gezorgd dat een beloningssysteem dat een beroep doet op ascriptieve verdelingswaarden, uit de tijd is geraakt. Maatschappelijke beloningen, zoals de positie die iemand inneemt op de beroepenladder, zouden in een moderne, efficiënte samenleving niet langer op basis van sociale herkomst, maar op basis van kwalificatie en beroepsgeschiktheid worden uitgedeeld (Blau & Duncan, 1967).

Echter, de aanname dat de associatie in een mobiliteitstabel geschikt is als meetinstrument voor het regime van openheid in een samenleving is niet onproblematisch. De kritiek is wellicht het meest prominent verwoord door Sörensen (1987), die zegt dat de gegevens die in het gebruikelijke mobiliteitsonderzoek worden geanalyseerd niet aansluiten bij wat men zou willen observeren als men werkelijk geïnteresseerd zou zijn in mobiliteitsprocessen. Sören-

sen's belangrijkste argument voor deze uitspraak is dat de typische mobiliteitstabel processen van carrière-mobiliteit omspannt die plaats hebben gevonden in een groot deel van de eeuw. Deze ideeën kunnen worden samengevat in de vaststelling dat het onduidelijk is of een mobiliteitstabel die op gegevens uit een bepaald jaar berust, ook daadwerkelijk iets zegt over het regime van openheid in dat jaar.

De mobiliteitstabel geeft een samenvatting van gebeurtenissen die zich hebben voorgedaan in de gehele levensloop, en heeft dus een reikwijdte van vele decennia. Daarmee worden processen bestreken die zich op sociaal-economisch vlak hebben voorgedaan tussen de geboorte, wanneer iemand in een milieu met een bepaalde sociaal-economische positie terecht komt, en het moment van de vaststelling van de bereikte positie in het volwassen leven. Naast de verwaarlozing van carrièreprocessen zelf, worden in de gebruikelijke mobiliteitstabel ook individuen in verschillende fasen van hun carrières opgenomen. De onderzochte personen variëren in leeftijd meestal tussen 20 en 70, terwijl de positie van de ouders vaak wordt vastgesteld (retrospectief) op het moment dat de onderzochte persoon 12 jaar oud was. De positie van de ouders (meestal de vaders) is daardoor bepaald op het moment dat ze grofweg tussen 30 en 50 jaar oud waren en waarop ze net als de onderzochte personen in verschillende fasen van hun loopbanen verkeerden.

Weliswaar zijn de gegevens uit de mobiliteitstabel verzameld in een duidelijk afgebakend jaar, maar dat wil uiteraard nog niet zeggen dat processen en beslissingspunten die aan de mobiliteitstabel ten grondslag liggen in dat specifieke jaar hebben plaatsgevonden. Eerder is het tegendeel het geval: slechts een kleine fractie van alle gebeurtenissen tussen sociale oorsprong en sociale bestemming zal zich in dat jaar hebben voorgedaan. Tussen de beroepspositie van een vader en de beroepspositie van diens zoon, kunnen zich tal van processen hebben voorgedaan.

Een denkbeeldige persoon die in 1930 is geboren, is in 1970 dus veertig jaar oud, en het is aannemelijk dat de invloed die haar vader op haar carrière heeft gehad voor een aanzienlijk deel in de jaren dertig en veertig heeft plaatsgehad. Voor personen die eerder zijn geboren, ligt vaders invloed nog verder terug in de tijd, terwijl die voor later geboren en wat dichterbij het tijdstip van het survey ligt. Dit komt erop neer, dat een mobiliteitstabel uit 1970 (gevuld met respondenten geboren tussen 1900 en 1950) iets zegt over gebeurtenissen tussen 1900 en 1970.

Deze observatie heeft aanzienlijke gevolgen voor de interpretatie van waargenomen verschillen in associatie tussen mobiliteitstabellen uit verschillende jaren. Als een tabel uit 1970 gebeurtenissen tussen 1900 en 1970 geeft en een tabel uit 1985 gebeurtenissen tussen 1915 en 1985, dan zegt het

verschil tussen beide tabellen iets over gebeurtenissen tussen 1900 en 1985, en dus niet uitsluitend over gebeurtenissen tussen 1970 en 1985.

Met deze vaststellingen wil ik niet beweren, dat een mobiliteitstabel geen *samenvatting* zou geven van mobiliteitsprocessen in de laatste zeventig jaar, of dat het verzamelen van bivariate gegevens geen indicatoren zou opleveren voor de openheid van een samenleving. Echter, om tot een goed begrip te komen van de waargenomen samenhang in een mobiliteitstabel of van verschillen in samenhang tussen meerdere tabellen, is het aan te raden om nader in te gaan op de mobiliteitsprocessen, op de afzonderlijke gebeurtenissen die aan de mobiliteitstabel ten grondslag liggen. Daarbij gaat het met name om het verbinden van gebeurtenissen met tijdstippen, om zodoende een analyse van sociale veranderingen mogelijk te maken.

Erikson en Goldthorpe (1987), wier onderzoek naar sociale mobiliteit vrijwel steeds op de vergelijking van mobiliteitstabellen berust, menen dat het bestuderen van intergenerationele mobiliteit als een serie van gebeurtenissen ongetwijfeld waardevol is, maar dat zo'n studie niet langer adequaat is als men onderzoek doet op een macro-sociologisch niveau. Het overzicht over de totale samenhang tussen de sociale posities van twee generaties zou verdwijnen wanneer men in zou gaan op de afzonderlijke, geïsoleerde mobiliteitsprocessen. Erikson en Goldthorpe wijzen hierbij op de hoge mate van gelijkheid welke tussen mobiliteitstabellen van verschillende tijdstippen of van verschillende landen bestaat. Ik denk dat hun argumentatie beter opgaat voor hun eigen onderzoek, waarin verschillen *tussen* landen worden bestudeerd, dan voor onderzoek waarin verschillen *binnen* landen voor verschillende tijdstippen centraal staan, omdat in dat laatste geval de steekproeven voor een groot deel uit dezelfde populatie zijn getrokken en de daarmee bestudeerde mobiliteitsprocessen elkaar sterk overlappen.

In dit artikel wil ik een empirisch getinte uitwerking geven van de *decompositie* van de mobiliteitstabel in afzonderlijke processen. Hiertoe gebruik ik een in 1982 verzameld Nederlands gegevensbestand dat de volledige beroepsloopbanen omvat van 427 mannen. Ik zal me beperken tot de invloed van het ouderlijk milieu op de beroepsloopbaan van deze mannen, en de invloed die het ouderlijk milieu heeft gehad tot aan het moment van de intrede op de arbeidsmarkt niet nader uitsplitsen. Hierbij wordt met name de milieuspecifieke selectie in het onderwijs niet expliciet in de analyse betrokken. *Eerst* kijk ik daarom naar de invloed die het ouderlijk milieu heeft op de intrede in de beroeps carrière, op het eerste beroep dus, en ten *tweede* naar de invloed van het ouderlijk milieu gedurende de beroepsloopbaan, op beroepswisselingen dus. Het grote voordeel van beide analyses is, dat het gaat om gebeurtenissen die duidelijk aan een specifiek jaar kunnen worden toege-

schreven, waardoor veranderingen in het regime van openheid duidelijk kunnen worden.

Gegevens en methoden

De gegevens die hier zullen worden geanalyseerd, werden verzameld in 1982 door Sixma en Ultee (1983). Het onderzoek betrof een enquête onder een voor Nederland representatieve steekproef van 498 mannen en 255 vrouwen en het voornaamste doel ervan was de vaststelling van een Nederlandse beroepsprestigeschaal, maar ook andere stratificatie-onderwerpen kwamen aan de orde, zoals het statusverwervingsmodel, de invloed van significante anderen daarin en 'sibling' gegevens. Voor het hier gerapporteerde onderzoek is het van belang, dat aan de mannen in de steekproef tevens vragen zijn voorgelegd over hun gehele beroepsloopbaan. In een retrospectieve onderzoeksopzet werd de respondenten gevraagd in welk jaar zij het onderwijs verlieten en hun intrede deden op de arbeidsmarkt en ook op welke leeftijden ze van baan zijn gewisseld. Perioden van afwezigheid van de arbeidsmarkt, zoals door dienstplicht, ziekte en werkloosheid zijn veel minder goed geregistreerd. De gegevens zijn grondig gecontroleerd, onder meer om het vaak niet bij de onderwijskwalificaties aansluitend 'vakantiewerk' niet als eerste beroep te laten meetellen, en dat heeft geresulteerd in een bestand met 427 mannen voor wie ten minste het eerste beroep, het jaar van intrede op de arbeidsmarkt, het beroep van hun vader, de leeftijd en het opleidingsniveau bekend zijn. Ten behoeve van de verschillende analyses die op veranderingen in de tijd ingaan, is deze steekproef in vier cohorten opgedeeld. Dit is gedaan aan de hand van het jaar waarin de respondenten zijn ingetreden op de arbeidsmarkt. De vier periodes van intrede, 1930-45, 1946-59, 1960-69 en 1970-82 zijn in eerste instantie niet op inhoudelijke maar op pragmatische grondslag bepaald. De groepen zijn bij deze indeling ongeveer even groot. In de meeste analyses wordt uitsluitend afgegaan op deze vierdeling om verschillen tussen cohorten te bepalen, maar in andere zal het jaar van intrede als intervalvariabele worden gehanteerd.

Uiteraard valt en staat empirisch onderzoek met de betrouwbaarheid van de gebruikte gegevens. In retrospectief onderzoek zouden vooral de opgegeven beroepen en leeftijden waarop beroepswisselingen hebben plaatsgevonden onbetrouwbaar kunnen zijn, met name door geheugenproblemen. Hierover is minder bekend dan gewenst is. In een nevenonderzoek van het onderzoek van Sixma en Ultee (Hesseling, 1985) is het beroep zoals door een honderdtal respondenten retrospectief opgegeven als het beroep dat ze op hun

trouwdatum uitvoeren, vergeleken met het beroep zoals ingevuld op de (opgevraagde) huwelijksaktes. De conclusie luidde dat de overeenkomst groot was. Wanneer gecodeerd naar beroepsprestige bleek de Pearson-correlatiecoëfficiënt 0.79 te bedragen. In West-Duitsland werden vergelijkbare conclusies getrokken (Blossfeld, 1987); deze onderzoeker vergeleek geen individuele beroepen maar gegevens op aggregaatsniveau. Nader onderzoek is hier noodzakelijk.

Tabel 1. Beschrijving van de variabelen voor de OLS regressie-analyses

	<i>gemiddelde</i>	<i>standaard- afwijking</i>	<i>aantal personen</i>
prestige beroep vader ¹			
arbeidsmarktcohort 1930-1945	37.78	17.33	81
arbeidsmarktcohort 1946-1959	38.90	18.98	122
arbeidsmarktcohort 1960-1969	41.89	17.71	113
arbeidsmarktcohort 1970-1982	47.19	20.41	111
opleidingsniveau ²			
arbeidsmarktcohort 1930-1945	8.09	3.04	81
arbeidsmarktcohort 1946-1959	9.20	3.44	122
arbeidsmarktcohort 1960-1969	9.81	2.73	113
arbeidsmarktcohort 1970-1982	11.71	2.99	111
leeftijd eerste beroep			
arbeidsmarktcohort 1930-1945	15.57	2.68	81
arbeidsmarktcohort 1946-1959	16.89	3.89	122
arbeidsmarktcohort 1960-1969	17.33	3.02	113
arbeidsmarktcohort 1970-1982	19.92	3.74	111
prestige eerste beroep ¹			
arbeidsmarktcohort 1930-1945	35.63	16.36	81
arbeidsmarktcohort 1946-1959	38.93	18.49	122
arbeidsmarktcohort 1960-1969	39.81	18.14	113
arbeidsmarktcohort 1970-1982	46.13	19.47	111

1 beroepsprestige volgens de Ultee/Sixma prestige-schaal (Sixma & Ultee, 1983).

2 opleidingsniveau in noodzakelijke aantal jaren, van 6 jaar (alleen lagere school) tot 18 jaren (wetenschappelijk onderwijs).

Bron: Survey Beroepsprestigemeting en Mobiliteit 1982, 427 mannen met volledige informatie.

De data-analyse zal uit twee delen bestaan, op grond van de benodigde analyse-techniek. Bij de analyses over de invloed van het ouderlijk milieu op de intrede op de arbeidsmarkt kan worden volstaan met multivariate regressie-analyse ('Ordinary Least Squares'), omdat het kenmerk *eerste beroep* uiteraard niet verandert gedurende de levensloop. Er zal worden nagegaan wat de invloed is van vaders beroep op de intrede op de arbeidsmarkt, en of die invloed voor opeenvolgende generaties verschillend van sterkte is.

In het tweede deel worden *beroepswisselingen* geanalyseerd. Multivariate OLS regressie-analyse volstaat hier niet omdat de afhankelijke variabele nu anders gedefinieerd is. Daardoor zal gebruik worden gemaakt van 'event history analysis': gebeurtenissenanalyse. De afhankelijke variabele in de analyses is de tijd die het duurt tot een gebeurtenis, hier opwaartse of neerwaartse carrièremobiliteit, optreedt. De effecten van verschillende individuele en structurele determinanten op de overgangswaarschijnlijkheid kunnen daarmee worden bepaald.

In tabel 1 worden de variabelen voorgesteld waarop zowel de OLS-regressie als de gebeurtenissenanalyse berust. Voor de laatste analyse zijn overigens nog andere kenmerken benodigd die betrekking hebben op de verdere loopbaan. Cruciale kenmerken in beide analyses zijn het beroep van de vader van de respondent, het verworven opleidingsniveau, de leeftijd van intrede op de arbeidsmarkt, en het eerste beroep.

De beroepsscores van de vaders van de respondenten zijn afkomstig uit een vraag naar de werkzaamheden die de vader verrichtte toen de respondent ongeveer 12 jaar oud was. In het originele onderzoek is, net als bij de vaststelling van alle andere gebruikte beroepstitels, gebruik gemaakt van de 4-cijferige CBS-beroepenclassificatie (CBS, 1984a). Hier zijn deze codes omgezet in beroepsprestige (Sixma & Ultee, 1983), die het maatschappelijk aanzien van beroepen weergeeft. In de tabel is zichtbaar dat het gemiddelde beroepsprestige van de vaders groter is voor jongere dan voor oudere arbeidsmarktcohorten, wat een voor de hand liggende afspiegeling is van de algemene kwalitatieve opwaardering van de beroepenstructuur.

Het opleidingsniveau van de respondent is in het onderzoek bepaald door de respondenten te vragen welke scholen ze bezocht hebben en of die zijn afgesloten met een diploma. Op basis van deze informatie is een intervalschaal gemaakt, die grofweg het aantal jaren aangeeft dat de gevolgde opleiding minimaal duurt, variërend van 6 jaar voor respondenten met niet meer dan lager onderwijs tot 18 jaar voor respondenten met een afgesloten universitaire opleiding. Ook hier zal de algemene stijging over de vier cohorten geen verwondering wekken. Jongere cohorten zijn hoger opgeleid, wat ook nog

eens aangegeven wordt door het feit dat zij op hogere leeftijd de arbeidsmarkt betreden dan oudere cohorten. Ten slotte is uit tabel 1 af te lezen dat ook de prestigescore van het eerste beroep toeneemt over de vier cohorten.

Regressie-analyses – de intrede op de arbeidsmarkt

In tabel 2 worden enkele OLS regressievergelijkingen gepresenteerd, waarin de predictorvariabele het prestige is van het eerste beroep dat de mannen uit de steekproef zijn gaan uitoefenen na het verlaten van het volledig dagonderwijs. Vergelijking A maakt nog geen uitsplitsing naar arbeidsmarktcohort en laat zien dat de respondenten hun carrière gemiddeld 0.27 punten hoger aanvangen voor elk punt prestige van hun vaders. De proportie verklaarde variantie is met erg groot (7.4%), maar daarbij moet bedacht worden dat ze van dezelfde omvang is als de samenhang in een standaard mobiliteitstabel impliceert.

Tabel 2. Lineaire regressie (OLS) van prestige eerste beroep op prestige beroep vader en arbeidsmarktcohort

predictor variabelen	regressievergelijkingen			
	A	B	C	D
beroep vader	0.27**	0.24**	0.20*	0.24**
arbeidsmarktcohort 2 (1946-1959)		3.0	1.2	
arbeidsmarktcohort 3 (1960-1969)		3.2	3.6	
arbeidsmarktcohort 4 (1970-1982)		8.2**	4.0	
jaar van eerste beroep				0.22**
beroep vader* arbeidsmarktcohort 2			0.05	
beroep vader* arbeidsmarktcohort 3			-0.02	
beroep vader* arbeidsmarktcohort 4			0.11	
constante	29.2	26.4	28.1	17.5
R ² adjusted	0.074	0.091	0.086	0.096

* significant, $0.05 < p < 0.10$

** significant, $p < 0.05$

Bron: Survey Beroepsprestigemeting en Mobiliteit 1982, 427 mannen met volledige informatie.

Tabel 3. Lineaire regressie (OLS) van prestige eerste beroep op prestige beroep vader, opleidingsniveau en arbeidsmarktcohort

predictor variabelen	regressievergelijkingen		
	A	B	C
vaders beroep	0.02	0.02	0.02
arbeidsmarktcohort 2 (1949-1959)	-1.8	-2.4	
arbeidsmarktcohort 3 (1960-1969)	-3.4*	-19.2**	
arbeidsmarktcohort 4 (1970-1982)	-6.3**	-15.6**	
jaar eerste beroep			-0.17**
opleidingsniveau	2.9**	2.3**	2.9**
opleidingsniveau* arbeidsmarktcohort 2		0.1	
opleidingsniveau* arbeidsmarktcohort 3		1.7	
opleidingsniveau* arbeidsmarktcohort 4		1.0	
leeftijd eerste beroep	1.4**	1.3**	1.4**
constante	-10.3	-4.1	-3.3
R ² adjusted	0.521	0.529	0.523

* significant, $0.05 < p < 0.10$

** significant, $p < 0.05$

Bron: Survey Beroepsprestigemeting en Mobiliteit 1982, 427 mannen met volledige informatie.

In vergelijking B wordt nagegaan in hoeverre de periode waarin men de arbeidsmarkt betreedt, van invloed is op het prestige van het eerste beroep. De jongere cohorten blijken de arbeidsmarkt gemiddeld op een hoger niveau te hebben betreden dan oudere cohorten. Het gemiddelde verschil tussen de mannen die hun beroepsloopbaan zijn aangevangen tussen 1930 en 1945 (de referentiecategorie) en de mannen die tussen 1970 en 1982 hun carrière zijn begonnen, is 8.2 punten prestige.

Regressievergelijking C is belangrijk voor de vraag of het regime van openheid veranderd is gedurende deze eeuw. Er wordt nagegaan of vaders beroepsprestige voor jongere cohorten een andere invloed heeft dan voor oudere cohorten, met andere woorden of er een *interactie-effect* bestaat tussen het jaar van intrede en vaders prestige. Dit blijkt voor deze data niet het geval te zijn. De effecten voor de vier cohorten zijn respectievelijk 0.20, 0.25, 0.18 en 0.31, en de verschillen zijn systematisch noch significant. Op

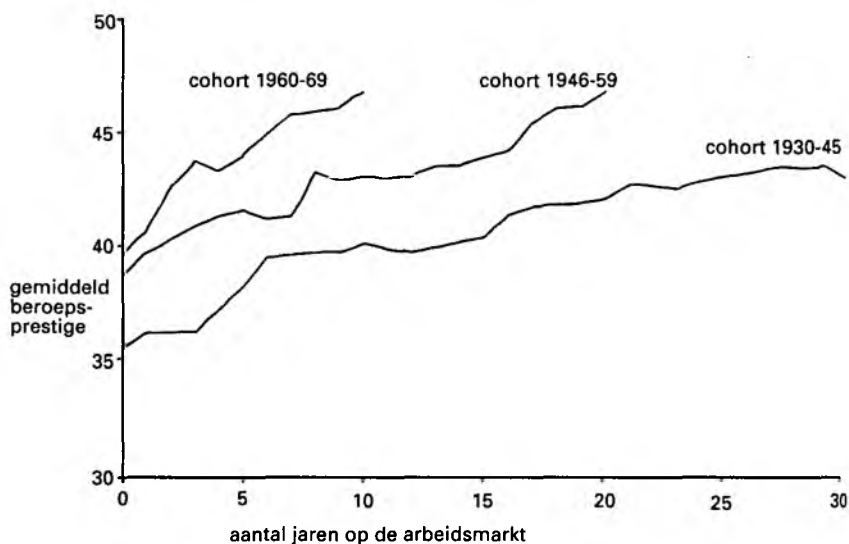
basis van de resultaten van de eerste drie regressievergelijkingen is het model van vergelijking D het geprefereerde model. Het model impliceert, dat het prestige van het beroep waarmee Nederlandse mannen hun beroepsloopbaan zijn aangevangen afhangt van vaders beroepsprestige en van het jaar van intrede. Voor elk punt prestige dat de vader heeft, krijgen ze gemiddeld 0.24 punten en voor elk jaar dat ze later ingetreden zijn gemiddeld 0.22 punten beroepsprestige meer.

Tabel 3 gaat in op een interpretatie voor beide effecten; het onderwijsniveau is een voor de hand liggende kandidaat. Enerzijds bestaat er een sterke invloed van ouderlijk milieu op het onderwijsniveau, dat op zijn beurt weer de beroepskansen beïnvloedt. Anderzijds hebben jongere cohorten gemiddeld meer onderwijs gevolgd dan oudere cohorten. Het is dus mogelijk dat de introductie van het kenmerk 'bereikt onderwijsniveau' in de regressievergelijking zowel het effect van vaders beroep als het cohort-effect verklaart. Naast het onderwijsniveau is de leeftijd waarop het eerste beroep is aangevangen als controle-variabele gebruikt, voornamelijk als benadering (*proxy*) voor niet gemeten beroepskwalificaties, waarbij te denken valt aan niet met een diploma afgesloten opleidingen en militaire dienstplicht.

Vergelijking A van tabel 3 laat zien dat het effect van vaders beroep inderdaad verdwijnt als het onderwijsniveau in de regressievergelijking wordt opgenomen. Elk jaar opleiding dat men meer gevolgd heeft, brengt gemiddeld 2.9 punten prestige bij de aanvang van de carrière. Verder laat de vergelijking duidelijk zien dat het cohorteffect (jongere cohorten vangen hun carrière hoger aan) *omkeert* als rekening wordt gehouden met het gestegen onderwijsniveau. Nu blijkt dat juist de oudere cohorten betere mogelijkheden hadden. Bij gelijke kwalificaties begonnen zij hun beroepsloopbaan hoger, wat duidt op een *diploma-inflatie*. In vergelijking B wordt nagegaan of het effect van het onderwijsniveau varieert over de verschillende arbeidsmarktcohorten. Dit is niet het geval; weliswaar is het effect wat groter voor de jongste cohorten, maar de waargenomen verschillen zijn niet significant. Vergelijking C vat de resultaten nog eens samen: het eerste beroep wordt positief voorspeld door het onderwijsniveau en negatief door het jaartal van het eerste beroep, terwijl er geen direct effect van vaders beroep overblijft. Uiteraard wil dit niet zeggen dat er geen invloed is van sociale herkomst; deze is echter indirect en loopt via de invloed van sociale herkomst op het bereikte opleidingsniveau.

Beschrijving

Met tabel 4 gaan we over op een beschrijving van carrièreprocessen, van gebeurtenissen in de beroepsloopbaan. Meer dan de helft van de mannen uit de steekproef (54.8%) had op het moment van het survey een ander beroepsprestige dan op het moment van intrede op de arbeidsmarkt. Het leeuwedeel van de veranderingen betreft opwaartse mobiliteit. In totaal heeft 39.8% van de respondenten in de loopbaan een stijging in beroepsprestige ondervonden. Uitgesplitst naar arbeidsmarktcohort zien we dat er tussen de drie eerste cohorten geen grote verschillen waarneembaar zijn. Het jongste cohort echter, dat pas in de jaren zeventig beroepsarbeid is gaan uitoefenen, kent uiteraard nog niet veel mobiliteit. Figuur 1 toont de gemiddelde loopbaanprofielen voor de drie oudste cohorten. Zichtbaar wordt wat we al wisten uit de regressie-analyses, namelijk dat de jongere cohorten hun loopbaan gemiddeld hoger aanvangen. Uit de figuur wordt tevens duidelijk dat die voorsprong gedurende de verdere carrière behouden blijft. Alle drie co-

Figuur 1. Gemiddeld beroepsprestige naar aantal jaren op de arbeidsmarkt, voor drie arbeidsmarktcohorten

Bron: Survey Beroepsprestigemeting en Mobiliteit 1982, 427 mannen met volledige informatie.

Tabel 4. Beschrijving van intragenerationele veranderingen in beroepsprestige voor arbeidsmarktcohorten 1930 t/m 1972

	cohort 1931-45	cohort 1946-59	cohort 1960-69	cohort 1970-79	totaal
neerwaarts meer dan 20 punten	2	3	1	3	9
neerwaarts 11-20 punten	5	3	3	5	16
neerwaarts 1-10 punten	9	15	7	8	39
geen verandering	30	39	51	73	193
opwaarts 1-10 punten	7	19	13	6	45
opwaarts 11-20 punten	13	20	16	7	56
opwaarts meer dan 20 punten	15	23	22	9	69
aantal	81	122	113	111	427
% neerwaarts	19.8%	17.1%	9.8%	14.4%	14.9%
% geen verandering	37.0%	32.0%	45.1%	65.8%	45.2%
% opwaarts	43.2%	50.9%	45.2%	19.8%	39.8%

Bron: Survey Beroepsprestigemeting en Mobiliteit 1982, 427 mannen met volledige informatie.

horten ondervinden aanzienlijk stijging maar de gemiddelde prestigescores behouden een gelijke afstand.

In tabel 5 wordt nader ingegaan op de afzonderlijke gebeurtenissen in de beroepsloopbaan. De 427 mannen uit de steekproef hebben, volgens hun eigen opgave, samen 1529 banen gehad, wat een gemiddelde betekent van 3.57 banen per persoon. De gemiddelden per cohort variëren wat. Het is onduidelijk in hoeverre hier sprake is van systematische verschillen, aangezien de lengtes van de ervaren beroepsloopbaan verschillen tussen de cohorten. De multivariate analyses uit de volgende paragraaf zullen hier uitkomst bieden. Deze analyses kunnen niet op alle beroepsepisodes betrekking hebben omdat het over totaal 128 episodes onduidelijk was of de beroepswisseling gepaard was gegaan met andere werkzaamheden. In totaal worden dus 1401 beroepsepisodes geanalyseerd.

Gebeurtenissenanalyse – de invloed van macrovariabelen

De afhankelijke variabele in de gebeurtenissenanalyse zal de 'transition rate' (de 'waarschijnlijkheid' dat een gebeurtenis op een bepaald tijdstip plaatsvindt) van de overgang naar een hoger of lager beroep fungeren, waarbij als

Tabel 5. Beschrijving van beroepsepisodes

	cohort 1931-45	cohort 1946-59	cohort 1960-69	cohort 1970-79	totaal
aantal personen	81	122	113	111	427
aantal beroepsepisodes (banen)	319	530	389	291	1529
gemiddeld aantal banen	3.94	4.34	3.44	2.62	3.57
aantal beroepsepisodes in analyse	303	481	349	268	1401
baanwisselingen:					
neerwaarts meer dan 20 punten	13	16	17	12	58
neerwaarts 11-20 punten	15	19	12	9	55
neerwaarts 1-10 punten	26	35	22	15	98
geen verandering	92	174	93	78	437
opwaarts 1-10 punten	29	54	23	16	122
opwaarts 11-20 punten	25	25	22	11	83
opwaarts meer dan 20 punten	23	38	44	16	121
geen baanwisseling (censored)	81	122	113	111	427
% neerwaartse wisselingen	24.2%	19.4%	21.9%	22.9%	21.7%
% wisselingen zonder verandering	41.3%	48.2%	39.9%	49.7%	44.9%
% opwaartse veranderingen	34.5%	32.4%	38.2%	27.4%	33.5%

Bron: Survey Beroepsprestigemeting en Mobiliteit 1982, 427 mannen met volledige informatie.

hoger of lager geldt een wisseling die gepaard is gegaan met een verandering in prestige van meer dan 5 punten prestige. De 'transition rate' zal worden gemodelleerd als een functie van het cohort waartoe men behoort, van het huidige beroepsniveau, van het opleidingsniveau, van de lengte van de beroepsloopbaan, van het aantal reeds uitgevoerde banen, en van periode-effecten. Hiertoe zal het zogenaamde exponentiële model worden gebruikt (Blossfeld, 1986; Blossfeld, Hamerle & Mayer, 1989) met gebruik van 'episode splitting', waardoor het mogelijk is behalve zogenaamde tijdsafhankelijke kenmerken (zoals opleidingsniveau en sociale herkomst) ook tijdsafhankelijke kenmerken (zoals periode-effecten en arbeidsmarktervaring) als predictorvariabelen voor de 'rate' op te voeren.

Een probleem bij cohortanalyse is de identificatie van cohort-, periode- en levensloopeffecten, aangezien deze drie effecten lineair afhankelijk zijn: Cohort + Levensloop = Periode. Om aan deze moeilijkheid te ontsnappen baseer ik me hier op een door Blossfeld (1986) voorgestelde procedure. Ik ge-

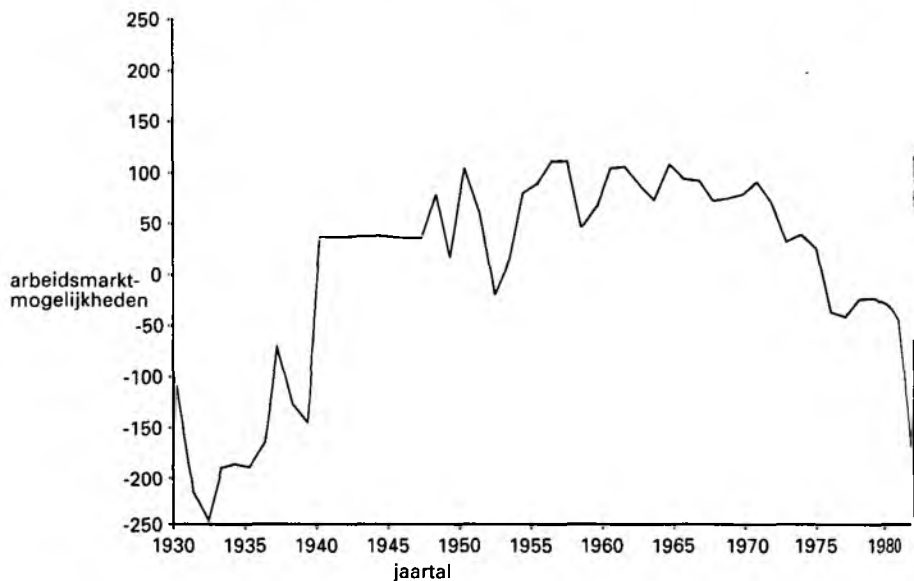
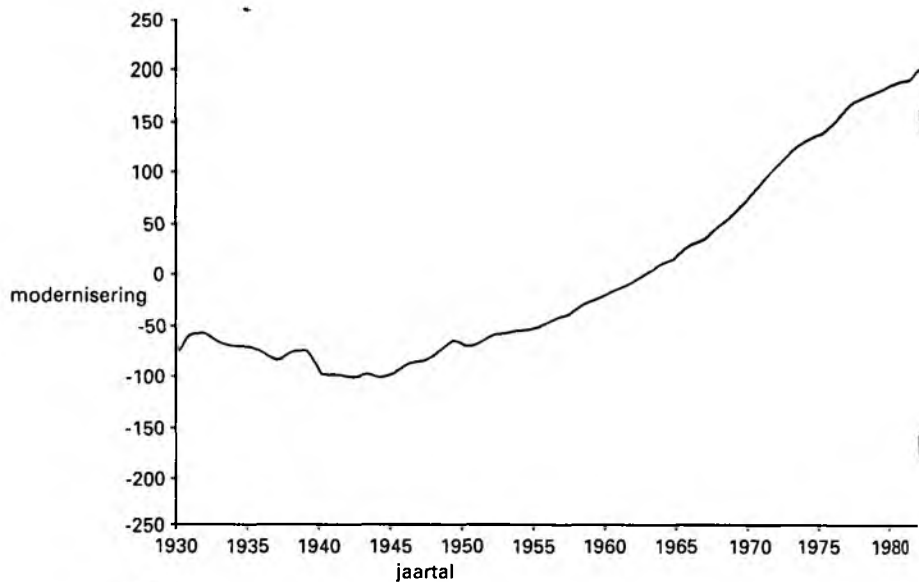
bruik de reeds geïntroduceerde vierdeling in arbeidsmarktcohorten om het cohortkenmerk te bepalen en de duur dat men reeds beroepsarbeid verricht (werkervaring) als levensloopkenmerk. Als periodekenmerk gebruik ik op tijdreeksen berustende macrovariabelen, die een theoretisch relevante weergave geven van de tijdsomstandigheden. Blossfeld redeneert dat er twee (groepen van) macrokenmerken zijn die arbeidsmobiliteit gunstig beïnvloeden.

Ten eerste onderscheidt Blossfeld de *modernisering* ofwel de efficiëntie van een samenleving. Hoe meer moderne technologie en de organisatie van beroepsarbeid voortgeschreden zijn, des te mobieler zal de beroepsbevolking zijn, luidt de hypothese. De beroepsstructuur is deze eeuw veranderd van een traditionele, goeddeels op laagwaardige handarbeid berustende naar een moderne, op hogeschoolde arbeid berustende structuur. De arbeidsmarkt zal meer flexibel en efficiënt worden, wat zal leiden tot een verhoogde waarschijnlijkheid van zowel opwaartse als van neerwaartse mobiliteit.

Ten tweede onderscheidt Blossfeld de *arbeidsmarktomstandigheden* als een belangrijke macrovariabele. De hypothese luidt dat als er meer behoefte bestaat aan personeel, men meer kansen heeft om zijn beroepspositie te verbeteren, en dat de waarschijnlijkheid dat men neerwaartse mobiliteit zal ervaren geringer zal zijn.

Om deze hypothesen over de invloed van periode-effecten op de arbeidsmarktmobiliteit te toetsen, is de constructie van een kwantificering voor beide macrovariabelen 'modernisering' en 'arbeidsmarktomstandigheden' noodzakelijk. Hiertoe is een zevental tijdreeksen gebruikt, alle afkomstig uit statistieken van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS, 1984b). In tabel 6 wordt de factoranalyse gepresenteerd op basis waarvan, naar Blossfeld (1986), de zeven reeksen in twee schalen zijn samengevat. Er zijn duidelijk twee factoren zichtbaar, waarvan de eerste betrekking heeft op welvaartsontwikkeling en de tweede op de situatie van de arbeidsmarkt. De welvaartsontwikkeling wordt geïndiceerd door de groei in het onderwijs, de produktie en de consumptie, en de arbeidsmarktomstandigheden door het werkloosheidspercentage en het investeringsniveau.

De ontwikkeling van beide schalen is in figuur 2 afgezet tegen de tijd. De moderniseringsschaal laat een tamelijk constant en relatief laag niveau zien van 1930 tot 1955 en vertoont daarna een continue stijging. De schaal voor arbeidsmarktomstandigheden vertoont een veel grilliger verloop. Grofweg is de ontwikkeling te schetsen als een groei tot 1950, dan een relatief stabiele periode, en ten slotte een snelle inzinking in de jaren zeventig. Doordat beide schalen niet perfect lineair samenhangen met de tijd, is nu het probleem van de lineaire afhankelijkheid tussen cohort-, periode- en levensloopeffecten opgeheven.

Figuur 2a en b. Macro-indicatoren 'modernisering' en 'arbeidsmarkt-mogelijkheden' van 1930 tot en met 1982

Bron: Vijfentachtig jaren statistiek in tijdreeksen, CBS 1984b:

Tabel 6. Factor-analyse (varimax-rotatie) op macro-indicatoren voor economische ontwikkeling/modernisering en voor de arbeidsmarktomstandigheden in Nederland van 1930 tot en met 1982

<i>indicator</i>	<i>factor modernisering</i>	<i>factor arbeidsmarkt- omstandigheden</i>
hoeveelheids-indexcijfer van de productie ¹	0.9887	0.1282
vwo/havo/mavo leerlingen per duizend van de bevolking van 12-18 jaar ²	0.9666	0.2245
wo studenten per duizend van de bevolking van 18-25 jaar ³	0.9867	0.1353
consumptie-indexcijfer per hoofd van de bevolking ⁴	0.9935	0.0370
koopkracht-indexcijfer per hoofd van de bevolking ⁵	0.9724	0.1816
werkloosheid als proportie van de afhankelijke beroepsbevolking ⁶	-0.0135	-0.9909
investeringen van bedrijven als proportie van de nettowinst ⁷	0.2839	0.9474
Eigenwaarde	5.1949	1.7028
Proportie verklaarde variantie	.742	.243
Cumulatieve proportie verklaarde variantie	.742	.985

1. pagina 102, kolom 1;

2. pagina 52, kolom 8;

3. pagina 52, kolom 10;

4. pagina 161, kolom 37;

5. pagina 180, kolom 6;

6. pagina 79, kolom 36;

7. pagina 159, kolom 12 en pagina 158, kolom 7.

Bron: Alle gegevens komen uit: Vijfentachtig jaren statistiek in tijdreeksen (CBS, 1984b).

de lineaire afhankelijkheid tussen cohort-, periode- en levensloopeffecten opgeheven.

In tabel 7 worden de uitkomsten van de gebeurtenissenanalyse weergege-

Tabel 7. Modellen voor overgang naar beroepen met prestigewinst en naar beroepen met prestige-verlies

Panel A: Opwaartse baanwisselingen (meer dan 5 punten prestigewinst)

	A	B	C	D
beroep vader	.012**	.016**	.011**	.010**
arbeidsmarktcohort 2 (1946-1959)	-.098	.410	-.049	.152
arbeidsmarktcohort 3 (1960-1969)	-.038	-.352	.108	-.058
arbeidsmarktcohort 4 (1970-1982)	-.157	-.117	-.108	-.275
huidige beroep	-.046**	-.046**	-.062**	-.063**
arbeidsmarktvaring	-.077**	-.081**	-.063**	-.064**
rangnummer huidige beroep	.097**	.101**	.122**	.123**
periode-effect modernisering	.001	.002	-.001	-.000
periode-effect arbeidsmarktomstandigheden	.003*	.003*	.002	.002
beroep vader* arbeidsmarktcohort 2		-.014		
beroep vader* arbeidsmarktcohort 3		.004		
beroep vader* arbeidsmarktcohort 4		-.004		
opleiding			.169**	.179**
opleiding* arbeidsmarktcohort 2				-.025
opleiding* arbeidsmarktcohort 3				.014
opleiding* arbeidsmarktcohort 4				.010
constante	-4.385**	-4.481**	-5.441**	-5.473
aantal gebeurtenissen	255	255	255	255
aantal sub-episodes	9655	9655	9655	9655
chi ²	1069.1	1066.5	1051.4	1051.2
aantal vrijheidsgraden	9	12	10	13

Panel B: Neerwaartse baanwisselingen (meer dan 5 punten prestigeverlies)

	A	B	C	D
beroep vader	-.006	-.025**	.001	.001
arbeidsmarktcohort 2 (1946-1959)	-.513	-1.187*	-.343	-.649
arbeidsmarktcohort 3 (1960-1969)	-.359	-1.673**	-.198	-.445
arbeidsmarktcohort 4 (1970-1982)	-.230	-.797	.184	-.807
huidige beroep	.023**	.024**	.043**	.043**
arbeidsmarktveraring	-.088**	-.088**	-.098**	-.097**
rangnummer huidige beroep	.214**	.203**	.166**	.168**
periode-effect modernisering	.002	.002	.003	.003
periode-effect arbeidsmarktomstandigheden	.003*	.003*	.004**	.004**
beroep vader* arbeidsmarktcohort 2		.019		
beroep vader* arbeidsmarktcohort 3		.033**		
beroep vader* arbeidsmarktcohort 4		.016		
opleiding			-.261**	-.308**
opleiding* arbeidsmarktcohort 2				.045
opleiding* arbeidsmarktcohort 3				.041
opleiding* arbeidsmarktcohort 4				.112
constante	-7.016**	-6.320**	-5.894	-5.572
aantal gebeurtenissen	147	147	147	147
aantal sub-episodes	9655	9655	9655	9655
chi ²	721.5	718.5	693.5	692.9
aantal vrijheidsgraden	9	12	10	13

* significant, $0.05 < p < 0.10$

** significant, $p < 0.05$

Bron: Survey Beroepsprestigemeting en Mobiliteit 1982, 427 mannen met volledige informatie.

In tabel 7 worden de uitkomsten van de gebeurtenissenanalyse weergegeven. In Panel A wordt *opwaartse carrièremobiliteit* bestudeerd. Vergelijking A laat zien dat de overgang naar een beroep met een hoger prestige positief wordt beïnvloed door vaders beroep. Het prestige van het huidige beroep daarentegen beïnvloedt opwaartse mobiliteit negatief. Dit is plausibel: er is sprake van een plafond-effect. Verder blijkt dat de duur dat men reeds beroepsarbeid uitoefent de mogelijkheden tot stijging negatief beïnvloedt, terwijl het aantal reeds uitgeoefende banen de overgangswaarschijnlijkheid positief beïnvloedt. De macrovariabele modernisering heeft geen invloed op het proces, maar de arbeidsmarktomstandigheden beïnvloeden, zoals verwacht, de overgang naar een betere baan positief. Hoe beter de kansenstructuur ('opportunity structure'), des te groter de waarschijnlijkheid op opwaartse mobiliteit.

In vergelijking B wordt nagegaan of de sociale herkomst verschillende effecten bewerkstelligt voor de vier arbeidsmarktcohorten. Dit blijkt niet het geval te zijn, waaruit volgt dat er geen aanwijzingen zijn dat er een afname is in de mate waarin vaders de carrières van hun zonen kunnen beïnvloeden. In vergelijkingen C en D wordt, net als bij de intrede op de arbeidsmarkt, nagegaan, in hoeverre het opleidingsniveau een verklaring biedt voor de invloed van sociale herkomst. Dit blijkt nauwelijks het geval te zijn. Wanneer rekening wordt gehouden met het gevolgde onderwijs daalt het herkomsteffect slechts in geringe mate. Vergelijking D laat zien dat ook hier nauwelijks sprake is van verschillen tussen de cohorten. Overigens is in de laatste twee modellen het effect van de conditie van de arbeidsmarkt niet langer significant.

In Panel B van tabel 7 worden *neerwaartse carrièremobiliteit* bestudeerd. Vergelijking A laat zien dat vaders beroepsniveau nu een veel geringere rol speelt. Cohortverschillen zijn klein en onsystematisch. Opnieuw zijn de arbeidsmarktervaring en het aantal reeds uitgeoefende banen belangrijke voorspellers van de overgangswaarschijnlijkheid. De hoogte van het uitgeoefende beroep heeft nu een negatief effect (bodemeffect). Opmerkelijk is dat ook bij neerwaartse mobiliteit de arbeidsmarktomstandigheden een significant positief effect laten zien. Hoe beter de omstandigheden, hoe groter de kans op neerwaartse beroepswisselingen. Een aanzet tot een verklaring kan zijn dat in tijden waarin banen voorradig zijn, men niet aan de huidige baan hoeft vast te klampen. Volgens vergelijking B zijn er opnieuw geen verschillen tussen de cohorten in de effecten van vaders beroepsniveau gedurende de carrière. Vergelijkingen C en D gaan weer in op de rol van de verworven kwalificaties. Zoals verwacht gaat hiervan een negatieve invloed uit op neerwaartse mobiliteit.

De decompositie van de mobiliteitstabel in afzonderlijke processen is noodzakelijk om tot een verklaring te komen van de waargenomen samenhang. In dit artikel worden twee processen onderscheiden: de intrede op de arbeidsmarkt en veranderingen van beroep die gepaard zijn gegaan met een toename of afname van maatschappelijk aanzien. Beide groepen van gebeurtenissen hebben betrekking op een duidelijk afgebakend tijdstip en lenen zich daarom beter veranderingen in openheid van een samenleving te bepalen. Duidelijk is wel, dat er bij de voorgestelde procedure hogere eisen aan de data gesteld moeten worden, niet alleen omdat er meer informatie benodigd is, maar ook omdat het verzamelen van retrospectieve data meer vergt van het geheugen van de respondenten.

Hoewel het empirische deel van dit artikel meer een illustratie is voor een decompositie van de mobiliteitstabel dan een doel op zich – vooral omdat het aantal individuen waarop de gepresenteerde analyses betrekking hebben beperkt is –, zijn er ook enkele interessante inhoudelijke conclusies. Zo zijn er geen aanwijzingen om te concluderen dat er sprake is van een toenemende openheid van de Nederlandse samenleving. Zowel de intrede tot de arbeidsmarkt als carrièreprocessen zijn voor jongere cohorten in gelijke mate afhankelijk van vaders beroepsniveau als voor oudere cohorten het geval was. Verder laten de analyses zien dat het vruchtbaar is om in analyses van carrièremobiliteit macrovariabelen als voorspellers te laten fungeren. Het werd duidelijk dat in tijden waarin de arbeidsmarkt behoefte heeft aan werknemers, mobiliteit meer voorkomt dan in tijden van economische neergang.

De sociaal-economische levensloop kent uiteraard nog vele andere facetten dan de beroepsloopbaan. Het belangrijkste met beroepsmobiliteit verbonden individuele kenmerk is waarschijnlijk het bereikte onderwijsniveau. Milieuspecifieke (zelf)selectie in het onderwijs leent zich er ook uitstekend voor om wijzigingen in de openheid van een samenleving te bepalen. Ook daar kunnen de cruciale gebeurtenissen aan specifieke tijdstippen worden toegeschreven en is het wellicht minder interessant om de totale associatie tussen de gezinsachtergrond en het bereikte opleidingsniveau als indicator van het regime van openheid te hanteren. Een zelfde redenering gaat op voor de analyse van trouwpatronen. Als men wil bepalen of huwelijkspartners tegenwoordig minder uit gelijke milieus afkomstig zijn dan vroeger, is het interessanter om in verschillende jaren afgesloten huwelijken met elkaar te vergelijken dan om de totale beschikbare voorraden huwelijken uit die jaren met elkaar te vergelijken. Gebeurtenissen die zich in een bepaald jaar afspelen, lenen zich bij uitstek om het regime van openheid van een samenleving te

bepalen. Een aggregatie van gebeurtenissen die zich in een ruim tijdvak hebben voorgedaan, zoals bij uitstek het geval is in de mobiliteitstabel, zijn daartoe veel minder geschikt.

Literatuur

- Blau, P. & Duncan, O.D. (1967). *The American occupational structure*. Wiley, New York.
- Blossfeld, H.P. (1986). Career opportunities in the Federal Republic of Germany: a dynamic approach to the study of life-course, cohort, and period effects. *European Sociological Review*, 2, 1986: 208-225.
- Blossfeld, H.P. (1987). Zur Repräsentativität der Sfb-3-Lebensverlaufsstudie. Ein Vergleich mit Daten aus der amtlichen Statistik. *Allgemeines Statistisches Archiv*, 71, 1987: 126-144.
- Blossfeld, H.P., Hamerle, A. & Mayer, K.U. (1989). *Event history analysis*. Lawrence Erlbaum, Hillsdale New Jersey.
- CBS (Centraal Bureau voor de Statistiek) (1984a). *Beroepenclassificatie*. Voorburg, CBS.
- CBS (Centraal Bureau voor de Statistiek) (1984b). *Vijfentachtig jaar statistiek in tijdreeksen*, Den Haag, Staatsuitgeverij.
- Erikson, E. & Goldthorpe, J.H. (1987). Worklife and intergenerational class mobility: a comparative analysis, *CASMIN working paper no. 10*, Mannheim.
- Featherman, D.L. & Hauser R.M. (1978). *Opportunity and change*, New York, Academic Press.
- Ganzeboom, H.B.G. & Graaf, P.M. de (1983). Beroepsmobiliteit tussen generaties in 1954 en 1977. *Mens en Maatschappij*, 58, 28-52.
- Ganzeboom, H.B.G., Luijkx, R., Dessens, J., Graaf, P.M. de, Graaf, N.D. de, Jansen, W. & Ultee, W.C. (1987). Intergenerationele klassenmobiliteit in Nederland tussen 1970 en 1985. *Mens en Maatschappij*, 62, 1987: 17-43.
- Ganzeboom, H.B.G., Luijkx, R. & Treiman, D.J. (1988). Intergenerational class mobility in comparative perspective, *paper*, gepresenteerd bij de ASA Meeting te Atlanta, augustus.
- Goldthorpe, J. (1980). *Social mobility and class structure in modern Britain*. Oxford, Clarendon Press.
- Grusky, D. & Hauser, R.M. (1984). Comparative social mobility revisited. *American Sociological Review*, 49, 19-38.
- Hesseling, R. (1985). *Mobiliteit en statusverwerving; een trendanalyse voor Nederland met behulp van retrospectieve vragen, ongepubliceerde scriptie*. Utrecht, Rijksuniversiteit Utrecht.
- Sixma, H. & Ultee, W.C. (1983). Een beroepsprestigeschaal voor Nederland in de jaren tachtig. *Mens en Maatschappij*, 58, 360-382.
- Sörensen, A.B. (1987). Theory and methodology in social stratification. In: U. Himmelstrand, *Sociology: from crisis to science? Volume 1*, Londen, Sage, 69-95.